

логизмі шындық болмыстағы басқа бір затты, әрекетті әбден пісіріп жетілдіруге байланысты ауыс мағынада айтылып, көп мағыналық сипат алған. Судың сіңіп кету, тастың тез батып кету қасиетіне байланысты туған *судай сіңіп, тастай батты* фразеологизмі ауыс мағынада қолдануынан: 1) жым – жылас жоқ болып кетті. 2) барған не жүрген жерінде бөтендік білдірмей, тіл табысып, өз адамындай болып кет дегенді білдіретін бір-біріне жақын екі мағына туған. Осындай көп мағыналық ат түсті тіркесінде де бар: 1) жол – жөнекей, жолшыбай 2) жеңіл-желпі, үстірті; сыңар езу: 1) бір жағына бұра тартып жүретін ат. 2) өз ыркы болмаса, көнбейтің адам сияқты мағыналарда қолданылады.

Фразеологиялық омонимдер сирек кездеседі. Мысалы: аузы берік: 1) ораза ұстаған, аузы ораза. 2) сыр сақтағыш; ат қойды: 1) жаңа туған балаға ат беру. 2) атой салып, шаба жөнелді сияқты әр түрлі мағыналарда қолданылады.

Фразеологизмдердің еркін сөз тіркестерінен айырмашылығы: 1-ші айырмашылығы – еркін сөз тіркестері сөйлеу кезінде сөздердің мағынасы жағынан өзара үйлесе отырып, кем дегенде екі сөздің грамматикалық жолмен еркін тіркесуінен жасалады, бірақ еркін сөз тіркестерінің құрамы тұрақты болмайды. *2-ші айырмашылығы* – фразеологизмдердің мағына тұтастығында. Фразеологизмдер мағына тұтастығын сақтайды, фразеологизмдердің мағыналық тұтастығы құрамындағы сөздердің жеке мағыналарына тәуелсіз. Фразеологизмдердің мағыналары құрамындағы сөздердің лексикалық мағыналарымен сәйкеспейді, яғни лексикалық мағыналардың жиынтығы емес. *3-ші айырмашылығы* – фразеологизмдердің даяр қалпында қолданылу тиянақтылығы. Фразеологизмдер сөйлеу кезінде, қарым-қатынас үстінде жасалынбайды, біртұтас тіл бірлігі ретінде даяр қалпында жұмасалады. Мысалы: сағы сынды, жаман атты болды, топ арасында. *4-ші айырмашылығы* – фразеологизмдердің көпшілігіне мәнерлілік, айқындық, бейнелік қасиет тән екендігінде. Бұл қасиет фразеологизмдердің стилистикалық мәнін арттырады. Мысалы: *қабағы кірбің тартты* деген фразеологизмді оның баламалары болып табылатын ренжіді, жабырқады сөздерінің мағыналарымен салыстырсақ, фразеологизмдік тіркесте стилистикалық бояу, айшық, бейнелік байқалады. *5-ші айырмашылығы* – еркін тіркестер бір тілден екінші тілге сөзбе-сөз аударуға көнеді. Мысалы: таулы жер – гористая местность, атақты жазушы – знаменитый писатель.

Сөз соңында тіліміздегі фразеологизмдердің, яғни, тұрақты сөз тіркестерінің әлі де болса, зерттеуді талап ететіні байқалады. Дегенмен, сөздің нәрлілігін, әуезділігін, көркемдігін, ұшқырлығын, тереңдігін, маңыздылығын осы тұрақты сөз тіркестері барлық жағынан үстемелеп, байытып, аша түседі. Тілдегі сөз тіркестерін оңтайлы, орынды, өз ісімізге, қызметімізге қолдана білсек, нұр үстіне-нұр болары анық.

Summary

The article runs about the means of the formation phaseologicals in kazak language.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ӘДІСТІҢ МАҢЫЗЫ

Адаева А.Д.

Қазақстан, Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

Оқытудағы ақыл-ой дамуына танымдық үрдістерде кездесетін өзгерістер, яғни есте сақтау тәсілдеріне байланысты ойлау операцияларын, оның сапасы мен ақыл-ой әрекетіне қажетті басқа техникалық ерекшеліктерді жетілдіру үлкен үлес қосады. Оқыту даму мүмкіндіктеріне сүйеніп қана қоймайды, екеуі үнемі қатар дамиды. Ол ойлауды, жадына есте сақтауды т.б. жетілдіріп, дүниетанымды қалыптастырады. «Дамыта оқыту технологиясының дінгегі болып саналатын идея – ойлауды алдымен дамыту. Өйткені алдымен ой дамып, ол сонынан оқушының ақылын, интеллектін, барлық іс-әрекеттерін жетегіне алады. Соның негізінде оқушы өз бетімен теориялық әдістерді қолдану машықтарына дағдыланады» [1, 140 б.]. Оқытушының міндеті – ойлау түрлерінің мәнін жете түсіну, оларды педагогикалық үрдісте шебер қолдана алу, студенттердің ойлау әрекетін дамытуда әдіс-тәсілдерді терең білуі қажет.

Адам тілді сөйлеу арқылы меңгереді. Студенттерді қазақ тіліне дамыта оқытуда, сөйлемге үйретуде тілдік ортаның мәні зор. Олардың сөз байлығының артуы тілдік ортасына да байланысты болады. Тілдік орта – ата-анасының, туыстарының, араласатын достарының тілі. Сондай-ақ оқитын көркем әдебиеті, күнделікті көретін теледидары, тыңдайтын радиосы, баратын кинотеатры т.б. сөздік қорына әсер етеді.

Қазақ тілін жоғары оқу орындарында дамыта оқытуда жазылым әрекетінің студенттердің ойлауын дамытып, шығармашылығын ұштауда маңызы үлкен. Л.Т.Охтина «Сабақтың психологиялық негізі» деген еңбегінде: «Дамыта оқытудың басты мақсаты – оқушылардың белсенді, өзіндік шығармашылық ойлауын қалыптастыру», – дейді [2, 146 б].

«Шығармашылық» сөзінің мәні бір нәрсені «ойлап табу», «шығару», «іздену» дегенге сәйкес келеді, яғни бұрын тәжірбиеде болмаған, жаңа нәрсені ойлап табу, жаңа жетістікке қол жеткізу. Шығармашылықпен ойлау – баланың өз бетінше ізденуі, мәселенің шешімін өздігінен, өзгеше шешуі, бұрын алған білімін пайдалана отырып, жаңа әдіс, жаңа жол табуы.

Дамыта оқыту мәселесі соңғы кезде ғылыми-техникалық жаңалықтарға сәйкес дамып, жетіліп келеді. Студенттер барлық ақпаратты түгел есте сақтай алмайды. Ғалым Л.Т.Охитина дамыта оқытуда оқушыға қойылатын талапқа қатысты былай дейді: «Идеалом развивающего обучения является личность не с энциклопедически развитой памятью, а с гибким умом, с быстрой реакцией на все новое, с полноценно развитыми потребностями к дальнейшему познанию и самостоятельному действию, с хорошими ориентировочными навыками и творческими способностями» [2, 116].

Сондықтан студенттерді қазақ тіліне оқыту арқылы өз бетінше жұмыс істеуге бейімдеп, одан әрі қарай білімін жетілдіріп, шеберлігін ұштауға, өзіндік ой қорытуға, ойлауға баулу кеерек.

Қазақ психологы Ж.Аймауытов «Тәрбиеге жетекші» атты еңбегінде балны тілге жаттықтыру – баланы сөйлеуге, басқалардың сөзін ұғуға, өз бетімен жазуға, оқуға төселдіру арқылы ойлауға да жаттықтыру екенін айта келіп, ойлау мен сөйлеу мәселесіне тоқталады: «Сөз бен ой бір-бірінен айырылмайтын қайнаса біткен нәрсе. Сөз – ойдың айнасы. Ойсыз сөз болмайды. Ой жетілу мен тіл жетілу қатар жүреді. Тілді ойдан бөлек жетілту мүмкін емес», – деген күні қазірге дейін мәнін жоймаған құнды пікір айтады. [3, 306 б].

Қазақ тілінен алған теориялық білімнің тәжірбиелік мәнін түсіну, сөйлеу дағдысы мен білім арасындағы тығыз байланыс, ауызша және жазбаша сөйлеу әрекеті нормаларын меңгеру арқылы сөйлеу мәдениетін дамыту студенттердің танымдық қызығушылықтарын арттырады, танымдық қызығушылықтарын арттырады, танымдық қажеттіліктерін дамытады. Көптеген ғалымдар дамыта оқытудың негізгі ұстанымы – проблемалық болып табылатындығын айтады. М.И.Махмутов дамыта оқыту проблемалық оқытуды негізге ала отырып дамытындығын айта келіп: «Егер проблемалық оқыту заңдылықтары (проблемалық ұстаным, проблемалық жағдай және т.б.) қолданылмаса, ондай оқыту дамыта оқыту болып саналмайды. Қазіргі кезде дамыта оқыту жүйесі проблемалық оқыту теориясының арқасында болжамнан (гипотеза) теорияға айналуға», – дейді [4, 337б].

Автор дамыта оқыту мен проблемалық оқытуды бірлікте қарастырады. Ғалымның пікірінше, оқыту шығармашылық қабілеттерді дамытса ғана оны дамыта оқытуға жатқызуға болады. Ол дамыта оқытуға мынадай түсініктеме береді: «Дамыта, яғни жалпы және арнайы дамуға алып келетін оқыту деп мынадай оқытуды айтады: бұл оқыту жағдайында мұғалім ойлауды дамыту заңдылықтарына сүйене отырып арнайы педагогикалық құралдар арқылы оқушылардың ғылым негіздерін оқып үйрену үрдісінде ойлау қабілеттері мен танымдық қажеттіліктерін қалыптастыруға бағытталған жұмыстар жүргізеді. Осындай оқыту, біздің ойымызша, проблемалық немесе дамыта оқыту болып табылады» [5, 17 б].

Проблемалық оқыту негізінде адамның ойлануын дамыту жатады. Ойланудың бастапқы кезеңінде әдетте проблемалық жағдай туындайды. Адам бір нәрсені ұғынғысы келген сәттен бастап ойланады. Өз бетінше ойланып, қиындықты жеңе отырып, игерілген білім есте ұзақ қалып, санада берік сақталады. Проблемалық оқыту дайын міндеттерді шешуге негіз-

делген дәстүрлі оқыту түріне қарағанда, студенттердің алдына белгілі бір мәселені қойып, оны шешуге ұйымдастыра отырып, іздену арқылы білім жинақтауға негізделеді. Танымдық әрекетке негізделгендіктен, ол ғылыми білімге жетелейді.

Ғалым Т.В.Кудрявцев, А.М.Матюшкин проблемалық оқытудың төрт кезеңін атап көрсетеді:

1. Мәселенің туындауы және оны шешудің алғашқы қадамы;
2. Мәселені терең түсіну және оны адамның қабылдауы;
3. Мәселені шешуге жауап іздеу әрекеті – проблемалық тапсырманың шартын талдау, бұрыннан білетіндерін іске қосу, қисынын іздеп, оны сарапқа салу, тексеру.
4. Ақырғы нәтижеге жету және оны қойылған талапқа, көрсетілген шартқа сәйкес бағалай білу [6, 15 б].

Проблемалық жағдайды психологтар мен әдіскерлер «жаңа білім алу, жаңалық ашу үстіндегі қалыпты психологиялық әрекет» деп есептейді. Бұл – студенттің беймәлім нәрсені түсініп, қойылған міндетті шешуі. Психологиялық және дидактикалық мағынадағы проблемалық жағдай көбінесе оқушылардың білімі мен қандай да бір мәселе шешуге қажетті жаңа талаптар өзара сәйкес келмеген кезде пайда болады. Жаңа теориялық, практикалық білім алуға, оларды қолдану әдіс-тәсілдерін меңгеруге қызығушылық пен қажеттілік туындайды.

Ал М.И.Махмутов проблемалық жағдайға былайша түсініктеме береді: «Проблемалық ситуация дегеніміз – ойдың тұйыққа тірелген психикалық кезі, яғни адам өзіне бұрыннан бар білімі арқылы жаңа істің көзін шешу үшін жаңаша әдіс арқылы әрекет жасауға мәжбүр болады», – дейді [7, 125 б].

Проблемалық оқыту барысында оқушылардың белсенді танымдық әрекетін ұйымдастыру адамды жаңа бағытқа әрекет жасауға итермелеп, оның ойлау қызметін күшейтеді. Проблемалық жағдай оқытушының танымдық мәселені ұсынуы, жаңа тақырыпты түсіндіру барысында және студенттің өзіндік жұмысы кезінде де туындауы мүмкін. Проблемалық жағдайдың басты белгісі – белгісіздік, яғни тапсырманы дұрыс орындау барысында студенттің жаңаша ойлап, қажетті әрекетті орындауы. Сабақта проблемалық жағдай үнемі туындай бермейді. Ол оқу материалын ерекше түрде ұйымдастырған кезде туындайды. Ол үшін:

1. Дайындық деңгейі мен студенттердің мүмкіндігі ескерілуге тиіс;
2. Тапсырма не аса қиын. Не өте жеңіл болса, проблемалық жағдай туындамайды;
3. Тапсырмадағы сұрақтар студенттердің өткен сабақтардағы біліміне негізделгенімен, қойылған мәселе жаңа, тың болуы және ізденіп зерттейтін танымдық әрекетке бағытталуы тиіс;
4. Проблемалық жағдай әрдайым дамыту қасиетін жоғалтпауы керек. Негізгі мәселені шешу арқылы оған қатысты мәселелер тізбегін шешіп, олардың өзара арақатынасын ажырата білу керек;
5. Жасанды жолмен қиындатып, студенттерге тапсырма беруге болмайды, керісінше материалды зерттеу үстінде туындатып, студенттің оған іштей талпынысын оята отырып, мәселені шешуіне жағдай жасау керек.

Проблемалық деңгейлер көбінесе педагогтың проблемалық оқыту сабағын жүргізе білу шеберлігі мен балалардың жалпы дайындығына, олардың оқу мәселесін шеше білуіне байланысты болады. Жоғары оқу орындарында проблемалық оқыту тәжірибелері сабақ үстінде аталған деңгейлерді біріктіріп қолдануға болатынын көрсетеді. Проблеманы шешуді ұйымдастыру қойылған мәселе мен оқылатын материалдың күрделілігіне қарай анықталып тіркеледі.

Бірқатар күрделі мәселелерді студенттер сол сабақ үстінде немесе аудиториялық сабақтан кейін шешеді. Кейде арнайы жағдайға ұзақ іздену керек болатын күрделі түрлерін барлық студенттердің бірігіп шешуіне рұқсат етіледі. Студенттердің танымдық әрекетін жетілдіру үшін бір ғана проблеманы шешу немесе проблемалық жағдай туғызу жеткіліксіз екенін ескеру қажет. Бұл белсенді әрекетке итермелеудің алғашқысы ғана, яғни оны «іске қосу кезеңі» деп атауға да болады. Дамыта оқыту проблемаларды шешудегі жауапты кезеңнің бірі – оқытушының қойылған мәселені студенттердің өз бетінше шешуін ұйымдастыра білуі болып табылады. Онда қойылған мәселеге қажетті жағдайды туғызу мен ұйымдастырудың түрлі тәсілін қолданып, проблеманы шешу маңызды орынға шығады.

Әдебиеттер:

1. Құрманов Н.Ж. Қазақ мектептерінде сөз тіркесі синтаксисін дамыта оқыту технологиясының әдістемелік негіздері: пед.ғыл.докторы... дис.: 13.00.02. – Алматы: КазМемКызПи 2004. – 365 б.
2. Охитина Л.Т. Психологические основы урока. – М.: Просвещение, 1977. – 96 с.
3. Аймауытұлы Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. Том 4. Психология. – Алматы: Ғылым, 1998. – 448 б.
4. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.Педагогика. 1975. – 367 б.
5. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. – М. Просвещение, 1977. – 240 с.
6. Проблемное и праграммированное обучение. Под. Ред. Т.В.Кудрявцева и А.М.Матюшкина. – М: Советская Россия, 1973. – 56 с.
7. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения. – Казань: 1972. – 280 с.

Summary

The redularites of problem teaching to Kazakh language are considered in this article.

ҰЛТТЫҚ ЗИЯТКЕРЛІК ДЕНГЕЙДІ КӨТЕРУДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІ РӨЛІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ахметова Л.С.

Казахстан, Костанайский государственный университет имени А.Байтұрсынова

Ұлттық сана-сезімнің өсуінің көрінісі ретінде ұлттық зияткерлік деңгейдің көтерілуі болып табылады. Осы орайда ең маңыздысы ұлттық зияткерлік деңгейді көтеретін кадрлардың қазақ тілді болуы. Себебі, ол ана тілінмен сөйлейді, қазақша ойлайды, ең бастысы ұлттық мұнды түсінеді, оған шынайы жаны ашиды.

Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ ұлтының мәселесі өзінен-өзі шешіледі деу жөнсіз. Қазақ-отарланған ұлт, тәуелсіздік алумен сыртқы отаршылдық, метрополияға тәуелділік, орталыққа кіріптарлықтан ғана арылды. Этноәлеуметтануда отаршылдықтың бір-бірімен байланысты классикалық ортақ белгілерін аталады. Соңын ішінде:

–ұлттың кәсіби деңгейі жоғары жұмысшы табы мен инженерлік-техникалық мамандардың тапшылығы;

–ұлттың тілін, мәдениетін құрсауда ұстау, тежеу;

–ұлттың жиі апатқа ұшырап, сананың төмендеп отыруы.[1]

Бүгін отаршылдық саясаттың салдарынан арылған жоқпыз, әлі де ішкі отаршылдық зардабы басым. Мысалы, ауылдық жерде тұратын төрт миллионнан астам қазақтың интеллектуалдық және кәсіби деңгейі төмен.

Кеңес заманынан қазақ ұлты ауылдық жерде, негізінен мал шаруашылығында, қара қызметте болса, орыстар өнеркәсіпте, ғылыми-техникалық, инженерлік қызметтерді атқарды. Қазақтардың өнеркәсіптен алшақ болуы, кеңсе жұмысы, мал шаруашылығымен айналысуы ұлттың психологиясына әсер етіп, тіпті қазақтар табиғатынан ғылыми-техникалық мамандықтарға бейім емес деген пікір қалыптасты. Сонымен бірге, өндірістегі ұлттық алалық қазақтардың қоңыстануына, денсаулығына, материалдық және рухани игіліктерге қол жеткізуіне, түгелдей ұлттық болмысына жағымсыз ықпалын тигізді.

Табиғи ресурстары бай елде байырғы халықтың кедей болуы ойландыратын мәселе. Экономикалық, ғылыми және әлеуметтік салаларда қазақтардың үлес салмағы артпай, қазақ мәселесі шешілді, тұрақтылыққа қол жетті деу қиын. Кезінде Малайзия «бумипутра» – байырғы халықтың дамуына әдейі жағдай тұғызған. Олардың білім алуына, еңбек етуіне, кәсіпкерлікке бейімделуіне, ақшаны тиімді пайдалануына, қолда бар байлықты ақылмен жұмсауына, уақытты бағалауға үйреткен. Байырғы халыққа өсімсіз кредиттер, пайдалы мемлекеттік тапсырыстардың басым көпшілігі беріліп, олардың ісін жолға қоюға көмектескен. Мұндай шаралар отаршылдық заманында кемсітушіліктің орнын толтырып, қазақтарды да басқалармен тең етер еді.